

Кокурн О.М. Психологічні особливості та передумови професійного вибору особистості на етапі оптації // Наук. записки Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. академіка С.Д. Максименка. – К.: ВД „ТРОЯ”, 2009. – Вип. 37. – С. 198 – 208.

Кокурн О.М.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРЕДУМОВИ ПРОФЕСІЙНОГО ВИБОРУ ОСОБИСТОСТІ НА ЕТАПІ ОПТАЦІЇ

Розвиток світової цивілізації закономірно призводить до постійних змін суспільної значимості, престижності, розповсюдженості, доступності багатьох професій. Зокрема, в Україні професійний вибір старшокласника, чи будь-якої людини, що знаходиться у своєму професійному становленні на стадії оптації (стадії свідомого та відповідального вибору професійного шляху [1]), зумовлюється зовсім іншими чинниками, ніж 20 років тому. За цей час змінилися й самі учні, рівень їх фізичного та розумового розвитку, стан здоров'я, інтереси, світогляд, мотивація тощо [4], [5]. Саме тому дослідження, на основі яких можна оптимізувати професійний вибір особистості, завжди будуть актуальними та необхідними.

Профорієнтація вважається важливим компонентом сучасної загальнолюдської культури, що виявляється у формі турботи суспільства про професійне становлення підростаючого покоління, підтримку і розвиток його природних дарувань, проведення комплексу заходів сприяння людині в професійному самовизначенні і виборі оптимального виду зайнятості з урахуванням її потреб і можливостей, соціально-економічної ситуації на ринку праці [7]. Саме від вірного вибору майбутньої професії, яка у найбільшій мірі відповідає можливостям, особливостям та схильностям людини, залежить успішність її подальшого професійного становлення. Така робота має засновуватись на застосуванні науково обґрунтованих методик та процедури дослідження, врахуванні науково обґрунтованих даних щодо необхідних для різних професій професійно-важливих якостей, сучасного стану на “ринку професій”, сучасних психологічних та інших чинників і особливостей професійного вибору оптантів [5].

Рекомендації оптантам щодо можливих варіантів професійного вибору, насамперед, мають спиратися на визначені ступеню їх професійної придатності до майбутньої професії, яка, у найбільш загальному змісті розуміється як міра відповідності якостей людини актуальним вимогам діяльності [7]. Зрозуміло, що різні професії вимагають різних “наборів” таких якостей [1], [6], [7]. Саме тому ефективність профорієнтаційної роботи, значною мірою, визначає поглиблене вивчення особливостей певних професій, вимог, які вони ставлять до людини, і визначення ступеню розвитку потенційних професійно-важливих якостей оптанті стосовно відповідності вимогам професій різного типу [1], [2].

Також, слід зазначити, що, тенденції розвитку сучасного суспільства зумовлюють постійне підвищення значимості професій типу “людина-людина”. І особливо тих з них, які мають перетворюючий характер щодо особистості інших людей (вчителі, викладачі, психологи, менеджери-керівники, соціальні працівники, бізнес-тренери тощо) [3], [5]. Тому вірна науково-обґрунтована профорієнтаційна робота щодо професій даного типу відіграє особливо важливе значення.

В даній статті ми викладемо результати наших досліджень щодо особливостей професійних намірів та професійної спрямованості сучасних опитантів юнацького віку, їх професійних схильностей та рівня розвитку в них професійно-важливих якостей (в першу чергу, щодо професій типу “людина-людина”), чинників вибору ними професії тощо.

В процесі досліджень використовувався розроблений нами опитувальник та психодіагностичні методики: 1) диференційно-діагностичний опитувальник (ДДО) Є.О. Климова; 2) методика виявлення “Комунікативних та організаційних здібностей” (КОЗ-2); 3) методика Опитувальник професійних переваг (модифікація I частини тесту Голанда). У дослідженнях взяли участь 305 учнів 9 – 11-х класів (177 дівчат та 168 юнаків) середніх загальноосвітніх шкіл та шкіл-інтернатів м. Києва та області, а також 41 студент I курсу Економіко-правового технікуму при МАУП В одній із шкіл з метою виявлення особливостей динаміки діагностованих показників дослідження проводились 2 рази – в 10-х та 11-х класах.

Результати анкетування

За результатами проведеного анкетування встановлено, що у старших класах її вже обрали майже дві третини (73%) досліджуваних учнів. На першому курсі технікуму цей відсоток виявився вищим – 83%. Це, на нашу думку, є повністю закономірним, адже в технікумі групи сформовано вже за певними професійними напрямками. Цікаво, що в сільській школі (с. Петрівці) рівень професійної визначеності виявився ще вищим – 92%. Можливо це пов’язано із нижчими “стартовими можливостями” сільських школярів для подальшої успішної професійної кар’єри і пов’язаним із цим більшим рівнем усвідомлення ними, порівняно із міськими школярами, необхідності у дорослому житті сподіватися на себе, а не на батьків.

Також закономірними є те, що відсоток учнів, які зробили свій професійний вибір (в школі, де дослідження проводились повторно) збільшився із 59% (10-й клас) до 82% в 11-му класі. Як правило, професії, які були обрані учнем минулого року, через рік не змінюються. Спостерігається лише деяке її уточнення, чи, навпаки – розширення, або зміна спеціальності в межах однієї професії. Наприклад, юрист – слідчий, бухгалтер – економіст, стоматолог – педіатр.

Здебільшого професійний вибір першокурсників технікуму відповідає тим спеціальностям, на яких вони навчаються (в 1-й групі – організація виробництва, фінанси і кредит, бухгалтерський облік, у 2-ї групи – соціальна

робота, правознавство). Трапляються лише поодинокі вибори спеціальностей, яких немає у даних групах (психолог, політолог, журналіст).

Взагалі, як показав проведений аналіз професійних виборів досліджуваних, найвищою популярністю в них закономірно користуються найбільш популярні нині професії. Так, 22% з тих досліджуваних, що визначились із професійними вибором, обрали фінансово-економічні професії, а 16% – правові. Також достатньою популярністю користуються професії типу “людина-людина”: 10% обрали професії, пов’язані із керівництвом та менеджментом, по 8% – професії психолога та педагогічні, 6% - лікаря. Окрім того певною популярністю (4 – 5% виборів) користуються такі професії як перекладач, дизайнер, програміст та фахівець із туризму. Всі інші професії мають порівняно незначну кількість виборів. При цьому, 70% досліджуваних вказують, що свою професію вони обрали (чи оберуть) виключно самі, тільки 22% – що зроблять це за порадою батьків, і ще 8% – що за порадою друзів та ін. Також приблизно третина (68%) зазначили, що дуже бажають мати саме цю професію, і 32%, що особливого значення це для них не має.

На думку лише 8% досліджуваних їхні здібності відповідають вимогам майбутньої професії недостатньо, 68% вважають, що їх здібності переважно відповідають таким вимогам, і 24% зазначають повну відповідність.

Щодо професійної інформованості, то 20% досліджуваних зазначають, що мають неповну інформацію про сучасні професії, 62% - що досить значну, і 18%, що повну.

На три питання, які пов’язані із професійною діяльністю у системі “людина-людина”, досліджувані відповіли наступним чином. У своїй майбутній роботі воліли б спілкуватися з людьми якнайменше лише 3% з них, стільки, скільки потрібно для роботи – 48%, і якнайчастіше – 49%. Щодо організації роботи, керування своїми колегами, то тільки 1% досліджуваних не вказав, що він з цим у своїй майбутній роботі б точно не справився, 52% зазначили, що можливо справились, і 47%, що справились би без особливих труднощів. Свої можливості щодо навчання інших у майбутній роботі досліджувані оцінили таким чином: 5% вважають, що з цим би вони точно не справились, 56% - що можливо б справились, і 39%, що справились би без особливих труднощів.

Також цікавими можна вважати отримані значні відмінності між учнями сільської школи (n = 25) та всіма іншими досліджуваними у відповідях на питання щодо їх бажання працювати у майбутньому на роботі, яка пов’язана із відповідальністю та ризиком. Так, бажання, щоб їхня майбутня робота була пов’язана з відповідальністю якнайменше висловили тільки 6% досліджуваних, щоб це було у необхідних межах – 80%, і щоб якнайбільше – 13% (у сільській школі, відповідно, 80%, 20% і 0%) . Щодо зв’язку майбутньої роботи з ризиком, то 28% воліли б щоб цього було якнайменше, 63% - у розумних межах, і 9% - якнайбільше (у сільській школі, відпо-

відно, так само – 80%, 20% і 0%). Такий результат, можливо, є випадковим та потребує подальшої перевірки із залученням більшої кількості сільських загальноосвітніх навчальних закладів.

Інформація щодо найбільш привабливих для учнів ознак майбутньої професії та безпосередньої роботи за цією професією наведена у таблицях 1 та 2.

Таблиця 1.

Найбільш привабливі для досліджуваних ознаки майбутньої професії

№	У майбутній професії найбільше приваблює можливість	школи Києва (n = 204)	інтернати (n = 76)	сільська шк. (n = 25)	технікум (n = 41)	разом (n = 346)
1	Отримувати від неї задоволення	52%	53%	44%	32%	50%
2	Багато заробляти	41%	36%	32%	41%	40%
3	Мати престижну роботу	40%	33%	8%	54%	38%
4	Розкрити свої здібності	28%	32%	16%	17%	27%
5	Бути корисним суспільству	27%	22%	8%	22%	24%
6	Інше	7%	9%	–	–	7%
7	Легко отримати цю спеціальність	3%	16%	4%	5%	6%
8	Не перенапружуватись під час роботи	3%	5%	8%	2%	4%

Знову ми бачимо певні відмінності у професійних уподобаннях між представниками різних середніх навчальних закладів. Так, учні шкіл та інтернатів більш “романтично” настроєні щодо майбутньої професії у порівнянні із того ж віку студентами технікуму. Якщо у перших найпривабливішою ознакою майбутньої професії стало отримання від неї задоволення, то в студентів технікуму ця ознака знаходиться тільки на третьому місці, а найважливішою стала престижність професії. На другому місці в усіх груп досліджуваних, на наш погляд, цілком закономірно знаходиться можливість в певній професійній діяльності багато заробляти. Також є цікавим і підтверджує згадувану вище певну прагматичність і практичність учнів сільської школи у виборі професії те, що такі ознаки як престижність роботи і принесення користі суспільству є для них набагато менш важливі, ніж для інших груп досліджуваних.

Отже, найбільш дієвими чинниками вибору професії для досліджуваних учнів та студентів, закономірно, стали її престижність, заробіток, та задоволення від неї (38 - 50 %). Меншу дієвість виявили такі чинники як суспільна корисність професії та можливість розкрити в ній свої здібності (24 - 27 %). Інші чинники виявилися порівняно неістотними (7% і менше).

Таблиця 2.

Найбільш привабливі для учнів ознаки майбутньої роботи

№	У майбутній роботі найбільше привабливе можливість	школи Києва (n = 204)	інтернати (n = 76)	сільська шк. (n = 25)	технікум (n = 41)	разом (n = 346)
1	Допомагати людям	37%	49%	40%	36%	41%
2	Бути незалежним від начальства і колег	39%	30%	24%	54%	38%
3	Керувати людьми	20%	13%	-	7%	16%
4	Навчати інших	14%	18%	16%	2%	14%
5	Захищати людей	8%	21%	20%	15%	13%
6	Інше	13%	9%	8%	5%	11%

Найбільш привабливі ознаки майбутньої роботи також мають певні відмінності у різних групах досліджуваних. Так, для студентів технікуму набагато більш привабливою, у порівнянні із іншими ознаками, стала незалежність від начальства і колег. А в учнів інтернатів та сільської школи на перше місце з великим відривом вийшла можливість допомоги іншим людям. В учнів ж київських шкіл два згадані чинники, знаходяться на приблизно однаковому рівні. Також слід відзначити повну відсутність привабливості для учнів сільської школи в своїй майбутній роботі можливості керування людьми.

Якщо брати дані вищенаведеної таблиці загалом, найбільш привабливими для досліджуваних учнів та студентів ознаками майбутньої роботи стали допомога людям та незалежність від начальства і колег (38 - 41 %). Всі інші ознаки виявилися набагато менш привабливими (11- 16 %).

Результати за психодіагностичними методиками

За ДДО Є.О. Климова (табл. 3) найбільшу схильність (5 - 8 балів) досліджувані продемонстрували до професій типу “людина-людина” та “людина-художній образ” (55 і 50%). Порівняно меншу (32 та 29%) – до професій типу “людина-знак” і “людина-техніка”. І значно нижчу схильність досліджувані виявили до професій типу “людина-природа” (17%).

Таблиця 3.

Результати за ДДО Є.О. Климова

№	Типи професій	Кількість балів								
		0	1	2	3	4	5	6	7	8
1	“Людина-природа”	7%	20%	23%	19%	14%	11%	5%	1%	-
2	“Людина-техніка”	5%	13%	20%	15%	18%	10%	10%	6%	3%
3	“Людина-людина”	-	4%	9%	14%	18%	20%	21%	11%	3%
4	“Людина-знак”	1%	8%	19%	20%	20%	15%	12%	5%	-
5	“Людина-художній образ”	1%	4%	10%	15%	20%	17%	19%	13%	1%

За рівнем схильності до всіх 5-ти типів професій були виявлені достовірні та, на наш погляд, природні відмінності за статевою ознакою. Так юнаки виявили вищу за дівчат схильність до професій типу “людина-техніка” ($p \leq 0,001$) та “людина-знак” ($p \leq 0,01$), а дівчата – до професій

типу “людина-природа” ($p \leq 0,05$) “людина-людина” ($p \leq 0,001$) та “людина-художній образ” ($p \leq 0,001$).

За Опитувальником професійних переваг (табл. 3.4) у досліджуваних найбільш вираженими професійними типами (3 - 4 бали) стали “реалістичний” (56%), та “артистичний”. Інші типи виявилися також достатньо вираженими: “інтелектуальний” (48%), “заповзятливий” (46%), “соціальний” (45%), “конвенційний” (41%). При цьому, в юнаків виявився достовірно вищий рівень за “конвенційним” типом ($p \leq 0,05$).

Таблиця 4.

Результати за Опитувальником професійних переваг

№	Професійний тип	Вираженість професійного типу (у балах)			
		1	2	3	4
1	Реалістичний	14%	30%	37%	19%
2	Інтелектуальний	20%	32%	28%	20%
3	Соціальний	33%	22%	29%	16%
4	Артистичний	20%	25%	38%	17%
5	Заповзятливий	31%	23%	21%	25%
6	Конвенційний	40%	18%	26%	15%

За методикою КОЗ-2 (табл. 3.5.) високий та найвищі рівні розвитку комунікативних здібностей було зафіксовано у 59% учнів, і організаційних – у 63%.

Таблиця 5.

Результати за методикою КОЗ-2

Здібності	Рівень				
	Низький	Нижче за середній	Середній	Високий	Найвищий
Комунікативні	1%	13%	27%	33%	26%
Організаційні	1%	7%	29%	50%	13%

Остаточне визначення кількості досліджуваних, які за результатами проведених психодіагностичних методик потенційно мають необхідні професійно важливі якості та схильності для успішної роботи за професіями типу “людина-людина”, здійснювалося на основі перехресного аналізу отриманих даних результатів. Проведений аналіз показав, що такі якості та схильності (одночасна наявність: 5 - 8 балів за типом “людина-людина” ДДО Є.О. Климова, 3 - 4 балів за “заповзятливим” чи “соціальним” типом Опитувальника професійних переваг, високого чи найвищого рівня розвитку комунікативних та організаційних здібностей за методикою КОЗ-2) мають 38 % досліджуваних.

Отже, аналіз результатів проведених досліджень надав можливість зробити такі узагальнюючі **висновки**:

- свою майбутню професію вже обрали майже три четвертих (73%) досліджуваних учнів; на першому курсі технікуму цей відсоток таких уч-

нів виявився вищим – 83%;

- відсоток учнів, які зробили свій професійний вибір (в школі, де дослідження проводились повторно) збільшився із 59% (10-й клас) до 82% в 11-му класі, що має свідчити про природну тенденцію підвищення професійної визначеності старшокласників ближче до закінчення школи; як правило, професії, які були обрані учнем минулого року, через рік не змінюються; спостерігається лише деяке її уточнення, чи, навпаки – розширення, або зміна спеціальності в межах однієї професії;
- переважна більшість (80%) досліджуваних мають достатньо повну інформацію про сучасні професії;
- найвищою популярністю серед оптантів закономірно користуються найбільш популярні нині професії: фінансово-економічні та правові; професії типу “людина-людина” знаходяться на третьому за популярністю місці;
- переважна більшість з них (близько 70%) свою професію обрала самостійно, дуже бажає мати саме її, а також впевнені (92%), що їх здібності відповідають таким вимогам професії;
- більшість досліджуваних не заперечують, щоб їхня майбутня робота була пов’язана з певною відповідальністю та ризиком;
- найбільш дієвими чинниками вибору професії для досліджуваних учнів та студентів, закономірно, стали її престижність, заробіток, та задоволення від неї (38 - 50 %); меншу дієвість виявили такі чинники як суспільна корисність професії та можливість розкрити в ній свої здібності (24 - 27 %); інші чинники виявилися порівняно неістотними (7% і менше);
- найбільш привабливими ознаками майбутньої роботи стали допомога людям та незалежність від начальства і колег (38 - 41 %); всі інші ознаки виявилися значно менш привабливими (11- 16 %);
- за ДДО Є.О. Климова найбільшу схильність досліджувані виявили до професій типу “людина-людина” та “людина-художній образ” (55 і 50%); порівняно меншу (32 та 29%) – до професій типу “людина-знак” і “людина-техніка”; і значно нижчу – до професій типу “людина-природа” (17%); при цьому юнаки виявили на достовірному рівні вищу за дівчат схильність до професій типу “людина-техніка”, а дівчата – вищу схильність до всіх інших чотирьох типів професій;
- за методикою КОЗ-2 високий та найвищі рівні розвитку комунікативних і організаційних здібностей було зафіксовано у більшості досліджуваних оптантів (відповідно, 59% та 63%);
- за узагальненими результатами психодіагностики, необхідні професійно важливі якості та схильності для успішної роботи за професіями типу “людина-людина” потенційно мають 38 % досліджуваних, що слід враховувати у профорієнтаційній роботі, а також самим оптантам та їх ба-

тькам з метою уникнення помилок у професійному виборі, які унеможливають успішне професійне становлення у обраній професії..

Резюме

В статье представлены результаты исследований, направленных на определение особенностей профессиональных намерений и профессиональной направленности школьников, их профессиональных склонностей и уровня развития у них профессионально-важных качеств (в первую очередь, относительно профессий типа “человек-человек”), факторов выбора ними профессии и т.п.

Summary

The results of researches, which directed on definition of professional intentions and orientation features' of the pupils, their professional propensities and the level of development professional-important qualities (first of all, in professions «people-people»), factors of their professional choice etc.

Література

1. Зеер Э.Ф. Психология профессионального развития: Учебн. пособие. – 2-е изд. – М.: Издательский центр «Академия», 2007. - 240 с.
2. Климов Е.А. Психология профессионала. - М.: Изд-во "Институт практической психологии"; Воронеж: НПО "МОДЭК". - 1996. - 400 с.
3. Кириленко О.А. Психологічні детермінанти професійного стресу у представників професії типу “людина-людина”: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.03 / Київський Національний університет імені Т.Шевченка. — К., 2007. — 20 с. .
4. Кокун О.М. Психофізіологічна “ціна” та ефективність інноваційного навчання // Інституту психології ім. Г.С. Костюка – 60 років: Наук. зап. Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка. - К.: Міленіум. - 2006. - Вип. 25. - С. 207 - 215.
5. Кокун О.М. Сучасні психологічні та соціально-психологічні передумови професійного вибору старшокласників // Освіта і здоров'я: формування здоров'я дітей, підлітків та молоді в умовах навчального закладу: Матер. II Всеукр. наук.-пр. конф. з міжнародною участю. - Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2008. – С. 137 - 143.
6. Пряжников Н.С., Пряжникова Е.Ю. Психология труда и человеческого достоинства. - 3-е изд. – М.: Академия, 2005. - 480 с.
7. Толочек В. А. Современная психология труда: Учебн. пособие. - СПб.: Питер, 2005. - 479 с.